

ПЕРСОНАЛІЇ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Дьомін О.Б.

УДК 281.93 (091)

РЕЦЕНЗІЯ НА: ФИЛИПЕНКО А.А. ПЕРВЫЙ АРХИПАСТЫРЬ. ЖИЗНЬ И ДЕЛА МИТРОПОЛИТА ГАВРИИЛА (БЭНУЛЕСКУ-БОДОНИ). – ОДЕССА: ВМВ, 2009.

За останні роки з'явилося чимало наукових та науково-популярних робіт, присвячених церковній історії. Поява інтересу до цього питання цілком закономірна, враховуючи той факт, що тривалий час історична наука в силу ідеологічних причин ігнорувала роль церкви у політичному та громадському житті Російської імперії. Фактично не дослідженим залишався певний шар культури. Адже серед церковно- та священнослужителів Російської імперії XVIII – початку XX ст. було чимало самобутніх філософів, істориків, культурознавців і політичних діячів.

Книга А.О.Филипенка "Первый архипастырь. Жизнь и дела митрополита Гавриила (Бэнулеску-Бодони)" присвячена особі, яка відіграла значну роль у розвитку православ'я на південноукраїнських землях та в Бессарабії, приєднаних до Російської імперії за результатами російсько-турецьких війн наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Як керівник місцевої церковної організації він стояв у витоків розбудови Одеси та її церковної інфраструктури. З його ім'ям пов'язана закладка перших храмів на території міста. Крім того, Одеса двічі входила до складу єпархій, які очолював митрополит Гавриїл (народжений Григорій Бенулеску-Бодоні) – Катеринославської (1793-1799 рр.) та Кишинівсько-Хотинської (1813-1821 рр.). Ставши митрополитом Київським і Галицьким (1799-1803 рр.), він чимало зробив для захисту та облаштування православного населення на територіях, що були приєднані до Російської імперії після розділів Речі Посполитої у другій половині XVIII ст. Цей аспект діяльності докладно досліджується у роботі А.О.Филипенка.

Значна увага в книжці приділена питанню достовірності подій 22 серпня (2 вересня) 1794 г., що відбувались у місті Хаджибей. Автор прискіпливо розглянув твердження А.Скальковського та міркування істориків XIX ст. про урочистості з нагоди закладки церков міста та портових споруд в тій її частині, що стосувалась участі в них митрополита Гавриїла. Сам А.О.Филипенко вважає, що питання про безпосередню присутність митрополита Гавриїла в місті не принципове (С. 33). Однак ак-

цент на виклад точок зору істориків, що заперечували подібне дійство, та аналіз ряду документів, які пов'язані безпосередньо із діяльністю архієрея, заставляє думати, що автор схиляється до версії противників А.Скальковського.

Та, зважаючи на те, що практично ніхто із сучасних істориків серйозно із залученням широкого кола джерел, особливо нових, невідомих історикам ХІХ ст., не займався цим питанням, можна погодитись із ще одною думкою А.О.Филипенко, що це питання так і залишається невирішеним (С. 30). Разом із тим, якщо до Хаджибею прибув катеринославський правитель – генерал-майор І.І.Хорват, то присутність поряд із ним митрополита Катеринославського і Херсонес-Таврійського цілком зрозуміла, причому значно більшою мірою, ніж була б зрозуміла його відсутність.

Церковна праця митрополита Гавриїла не обмежувалася українськими теренами. Найбільш вагомими її сторінками є участь митрополита Гавриїла у просуванні православної та російської присутності у підпорядкованих Османській імперії князівствах Молдавія та Валахія під час двох російсько-турецьких війн 1787-1791 рр. та 1806-1812 рр. Враховуючи вплив, який мала в Дунайських князівствах православна церква, Російська імперія двічі, у 1790 р. та 1808 р. здійснювала церковну анексію, виводячи Молдавську та Унгро-Валахійську митрополії з-під верховенства Константинопольського патріарха і перепідпорядкування їх Священному синоду Російської Православної церкви. У найбільш повному обсязі це було здійснено у 1808 р., коли імператор Олександр І своїм указом створив Екзархат Молдавії, Валахії та Бессарабії, керівником якого призначив саме митрополита Гавриїла. Відповідним чином, порядки в зазначених єпархіях перебудовувалися відповідно до правил, що панували у російській церкві. Як показує у своїй роботі А.О.Филипенко, було б спрощенням розглядати діяльність митрополита Гавриїла виключно в контексті російської експансії. Стверджуючи вплив Російської Православної церкви на митрополії Дунайських князівств, митрополит Гавриїл водночас розгорнув широку реформаторську діяльність, спрямовану на підвищення авторитету церкви серед населення, підвищення рівня її освіти, чимало зробив для зменшення впливу грецьких священнослужителів, які на той час домінували у церковному житті Молдавії та Валахії, сприяв відродження національних традицій місцевого населення. Таким чином, констатує автор, можна вважати, що митрополит Гавриїл стояв біля витоків молдо-валахського національного Відродження.

Не менш яскравою виявилася і діяльність митрополита Гавриїла після закінчення російсько-турецької війни 1806-1812 рр., за результатами якої

до Російської імперії приєднали землі Пруто-Дністровського межиріччя. За ініціативою митрополита на новоприєднаних територіях у 1813 р. було створено Кишинівсько-Хотинську єпархію, до складу якої включили і деякі церковно-адміністративні одиниці, які до того належали Катеринославській єпархії, зокрема – Одесу. Митрополит Гавриїл відіграв значну роль у відстоюванні особливих традиційних прав населення Бессарабії, що виявилось у схваленні імператором Олександром I "Уставу створення Бессарабської області 1818 р.", яка стала своєрідною бессарабською конституцією.

Книга А.О.Филипенка написана у науково-популярному стилі. Працюючи над нею, автор, за власним зізнанням, спирався на вже відомі дослідження, присвячені митрополиту Гавриїлу, і переслідував мету дати найповніший нарис життя цієї особи і представити сучасне бачення її діяльності. Але це не зменшує наукового значення роботи, тим більш, що в тексті присутні й архівні матеріали, які автор вводить до наукового обігу.

Значення рецензованої роботи полягає і в тому, що А.О.Филипенко своєю книжкою продовжує традицію дореволюційної одеської церковної історії [1]. Відроджена на якісно новому рівні наприкінці ХХ ст. церковна історія вже представлена монографічною працею одеського історика М.І.Михайлуци [2] та рядом праць Н.М.Діанової [3], до яких доєднався й А.О.Филипенко.

Та разом із тим, зосереджуючись на значенні реформаторської та просвітницької діяльності митрополита Гавриїла, поза увагою автора залишилося питання його впливу на церковне життя Одеси і в цілому "Очаківського краю". Для його вивчення бажано було б більшою мірою залучити архівні документи Державного архіву Одеської області та Національного архіву Республіки Молдова. Глибшого розкриття потребує і тема взаємовідносин церкви та цивільної влади в Бессарабській області у 1813-1821 рр. Автор намітив штрихами й картини повсякденного життя церковно- та священнослужителів. Але тільки подав ескіз цієї надзвичайно цікавої та маловивченої в сучасній південноукраїнській історіографії проблеми. А між тим, наявний у автора матеріал дозволяє подати узагальнене бачення історії повсякденності церковно- та священнослужителів на південноукраїнських та молдавських землях.

Отже, це видання може бути корисним як науковцям України, Молдови, Румунії, так і широкому загалу істориків, дослідників історії релігії, краєзнавців.

Примітки:

1. Дьомін О.Б. *Розвиток історії та археології в Одесі в XIX – поч. XX ст. // Історичне краєзнавство в Україні: традиції та сучасність. – Ч. I. – К., 1995; Аппатов С.И., Демин О.Б., Першина З.В. Историческая наука в Одессе за 200 лет // Очерки развития науки в Одессе. – Одесса, 1995; Дьомін О.Б. Церковне краєзнавство та церковна археологія в Одесі (XIX – початок XX ст.) // Історичне краєзнавство і культура. – Ч. I. – Харків, 1997.*

2. Михайлуца М. *Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939 – 1945).* – Одеса, 2008.

3. Діанова Н.М. *Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – I пол. XIX ст.)* – Одеса, 2010. – 176 с.; Діанова Н.М. *Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.)* – Одеса, 2012. – 319 с.